

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԴԱՅԻ

ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Գրություն
ճարտան կենսաբ.
աբն գրություն
որդի պարսպում
ծողովորդի
(իվ Արաբյան)

ԳՐԱԳԵՆ ՍԵՎԱԿ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՓՈՒԼԸ

ՀՍՍՐ-ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀՐԱՅՄԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ

1948

43199-53

0-41

ՀՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
ԳԻՏԱԿԱՆ ՊՐՈՊԱԳԱՆԴԱՅԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ԳՈՒՐԳԵՆ ՍԵՎԱԿ

ՄԱՐԿԱԿԱՆ Կ 1961 թ.

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՓՈԽԼԸ

40067

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի
Նախագահության կարգադրությամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝
Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի իսկական անդամ,
Գիտական պրոպագանդայի խորհրդի նախագահ՝
Ս. Կ. ԿՍՐԱՊԵՏՅԱՆ

A $\frac{1}{13524}$

Իր կազմավորման օրից մինչև Հայաստանում սովետական կարգեր հաստատվելը հայոց լեզուն ունեցել և կատարել է իր հասարակական որոշ դերը այնքան, որքան այդ հնարավոր էր ցարական հասարակարգում, կապիտալիզմի պայմաններում, ճնշված ժողովրդի գրական լեզվի համար: Ահա այն ֆունկցիաները, որ կատարում էր հայոց լեզուն այդ շրջանում և այդ պայմաններում:

Մայրենի լեզվով գործող տարրական (ծխական) և միջնակարգ դպրոցներում հայ լեզուն դպրոցական լեզու էր: Բոլոր գիտությունների դասագրքերը մայրենի լեզվով էին, և մեր լեզուն պատվով էր կատարում իր այդ դերը: Բայց միջնակարգից բարձր կրթության և ոչ մի դասագիրք, մանավանդ ստույգ գիտությունների գծով, գոյություն չունեի, և մեր լեզուն այդ պատճառի մշակված չէր: Հայ լեզուն չունեի մշակված գիտական տերմինաբանություն և համապատասխան դարձվածքներ ու արտահայտություններ:

Գրական-ժողովրդական հանրամատչելի բավական հարուստ գրականության պահանջները նույնպես բավարարվում էին այդ լեզվով, քանի որ դրա համար ստույգ տերմինաբանություն և գիտական լեզու հարկավոր չէր: Մեր լեզուն լիովին ապահովում էր նաև մամուլի, լրագրության պահանջները և բոլորովին վատ չէր մշակված իբրև հրապարակախոսության լեզու:

Գեղարվեստական գրականությանը ծառայելը պետք է համարել մեր գրական լեզվի ամենահիմնական դերը դպրոցական-կրթական ասպարեզում ունեցած նրա դերի հետ մեկտեղ մինչև սովետական կարգերի հաստատումը մեր երկրում: Մեր բավական

1) Կարդացված է Հայկ. ՍՍՌ Գիտ. Ակ. Լեկտորիումի գծով, 1945 թվի դեկտ. 11-ին:

հարուստ նախասովետական գրականությունը (ինքնուրույն ու թարգմանական) աներևակայելի էր առանց այդ լեզվի:

Դպրոց, մամուլ, թատրոն և գրականություն, ահա այն հիմնական բնագավառները, որտեղ գործածվում և մշակվում էր մեր գրական լեզուն: Իբրև կանոն, նա հայ ընտանիքների մայրենի լեզուն չէր, հայ մանուկներն իրենց ծնողների հետ գրական լեզվով քիչ էին խոսում նույնիսկ ինտելիգենցիայի շրջաններում, էլ չենք խոսում բուն ժողովրդի մասին, որը իր հիմնական մասով անգրագետ էր, դպրոցի երես չէր տեսել և դրա հետևանքով էլ ո՛չ օգտորվում էր գրական լեզվից, ո՛չ էլ, մանավանդ, մասնակցում նրա մշակմանը, որպիսին հաճախ ուղղակի կոչում էր «գրաբար»:

Ահա, թե ինչ էր գրում այդ մասին հրապարակախոս Ա. Արասխանյանը իր «Մուրճի» մեջ 1898 թվին. «Լինելով մեծ մասամբ զբոբերից և կամ դպրոցում յուրացրած, մեր գրական լեզուն մշակվել է միմիայն այնպիսի մարդկանց ձեռքով, որոնց համար այդ լեզուն երբեք չի եղել մայրենի: Այդ մշակության մեջ մասնակից չի եղել՝ չենք ասում ժողովուրդը, բայց գոնե մի լայնածավալ հասարակություն՝ բազկացած թեկուզ գրական լեզվին՝ ընտելացած ընտանիքներից, որովհետև ոչ մի խավի համար նա չի եղել մայրենի լեզու...»:

Սակայն Արասխանյանով չի սկսվում և նրանով էլ չի վերջանում մեր լեզվի մոտավոր անցյալի վիճակից տրտնաջողողների և նրան զարգացման ուղի նշողների շարքը: Այսպես, Վահան Տերյանը 1914 թ. Թբիլիսիում կարգացած իր «Հայ գրականության գալիք օրը» ոեֆերատով հայտարարում էր, որ կապիտալի արշավը երկու հետևանք կարող է ունենալ մեզ համար.

«Մենք կձուլվենք, այսինքն՝ կկորցնենք մեր կուլտուրական առաջնության գործոնները, կկորցնենք մեր լեզուն և կդառնանք մի ապազգային մասսա, կամ թե չէ կզարգացնենք ամենից առաջ մեր լեզուն, հետո մյուս ազգային-կուլտուրական գործոնները և ընդունելով եվրոպական կուլտուրան՝ կմտնենք եվրոպական ազգերի շարքը իբրև կուլտուրական մի ազգ»:

Սակայն ամենից ավելի ցնցող տպավորություն է թողնում նույնիսկ այսօր, երբ հայ ժողովրդի, նրա կուլտուրայի ու լեզվի առողջ ներկան և առավել փայլուն ապագան ոչ մի կասկած չեն

առաջացնում փոքր ի շատե բանական մարդկանց մեջ, այո՛, նույնիսկ այսօր ցնցող տպավորություն է թողնում անվանի հայագետ Ստ. Մալխասյանի մասամբ-խուճապային, բայց զգալի շափով ճշմարիտ այն հոգւածը, որ գրել և հրապարակել էր նա 1917 թվին «Մեծ պատանգի հանդեպ» խորագրով: Այնտեղ ընկ. Մալխասյանը գրել է.

«Ներկայումս ռուսահայության առաջ դրված է հայերենի լինել թե չլինելու հարցը իր բոլոր սպառնալի հետևանքներով... որքան էլ մենք կամենանք հուսադրել մեզ, որքան էլ ստիպենք մեզ լավատես լինել, այնուամենայնիվ պետք է խոստովանենք, որ հայերեն լեզուն յուր գոյության ճգնաժամի մեջ է, և եթե արտաքու կարգի պայմաններ առաջ չգան, նա կկորչի բոլորովին հեռու կամ մոտիկ ապագայում»:

Հայ ժողովրդի ազգային-գրական լեզվի մոտավոր անցյալի վիճակի այս դառնացած արձանագրումը մեզ ավելորդ անգամ հիշեցնում է, թե ինչպիսի՜ աղետալի վիճակի մեջ և ինչպիսի՜ խորխորատի եզրին էին կանգնած մեր լեզուն և կուլտուրան ռուսացիայի նախօրյակին: Այդ արձանագրումը միաժամանակ մեզ հնարավորություն է տալիս ավելի պարզ կերպով տեսնելու այն փրկարար գործընթացը, որ ունեցավ հայ ժողովրդի, նրա կուլտուրայի ու լեզվի բարգավաճման գործում Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական մեծ ռեուլուցիան, կրկին անգամ արձանագրելու այն անմոռանալի եղբայրական օգնությունը, որ մեզ հասցրեց ռուս մեծ ժողովուրդը բուրժուական կարգերի տապալումից հետո: Մինչդեռ բուրժուական միշտ այս կամ այն շափով քողարկում է իր քաղաքականության դասակարգային բնույթը համազգային շղարշով, պրոլետարիատը և նրա առաջավոր հատվածը՝ կոմունիստական լենինյան պարտիան լեզվական քաղաքականության հարցը դնում են պարզ ու մեկին:

Սովետական իշխանության կառուցվածքն ինքնին այդ քաղաքականության փայլուն կենսագործումն է: Բազմաթիվ ազգությունների ու ժողովուրդների եղբայրական հզոր միավորումը կոմունիստական պարտիայի ղեկավարությամբ՝ ՍՍՌ Միությունը կոմունիստական պարտիայի ծրագրի իրագործումն է:

Դեռևս կոմ. պարտիայի 10-րդ համագումարի կողմից (1921

թիվ) ընկեր Ստալինի ղեկուցման առթիվ ընդունված բանաձևում ասվում է. «Պարտիայի խնդիրն է՝ օգնել ոչ վեժիկոտա ժողովուրդների աշխատավոր մասսաներին հասնելու առաջ անցած կենտրոնական Ռուսաստանին, օգնել նրանց... իրենց մոտ զարգացնելու և ամրացնելու մայրենի լեզվով գործող դատարան, ադմինիստրացիա, տնտեսության օրգաններ... իրենց մոտ զարգացնելու մամուլը, դպրոցը, թատրոնը, ակումբային գործը և ընդհանրապես կուլտ-լուսավորական հաստատությունները՝ մայրենի լեզվով... դնելու և զարգացնելու ինչպես ընդհանուր կրթական, այնպես և արհեստակցական-տեխնիկական բնույթի դասընթացների լայն ցանց մայրենի լեզվով...» (Ստալին. — «Պարտիայի հերթական խնդիրներն ազգային հարցում», Կուահրատ, Երևան, 1933 թ., էջ 25)։

ՍՍՌ Միության մեջ մտնող ազգություններն ու ժողովուրդները տնտեսական-կուլտուրական և քաղաքական զարգացման տարբեր մակարդակով պիմավորեցին Հոկտեմբերյան ռևոլյուցիան, — ասել է ընկեր Ստալինը, — «ազգությունների այս անհավասարությունն այն է, որ մենք պատմական զարգացման հետևանքով անցալից ստացել ենք մի ժառանգություն, ըստ որի մի ազգություն, այն է՝ վեժիկոտականը, քաղաքական և արդյունաբերական տեսակետից ավելի զարգացած հանդիսացավ, քան մյուս ազգությունները։ Այստեղից ծագում է փաստացի անհավասարություն, որը... պետք է անպայման վերացվի՝ հետամնաց ազգություններին տնտեսական, քաղաքական և կուլտուրական օգնություն ցույց տալու միջոցով։ (Նույն տեղը, էջ 5)։

Ահա այս եղբայրական օգնության շնորհիվ, ինչպես այլ ազգությունները, այնպես էլ մենք, հնարավորություն ունեցանք կարճ ժամանակում մեր երկիրը ցարական Ռուսաստանի հետամնաց ծայրագավառի վիճակից բարձրացնելու արդյունաբերական-գյուղատնտեսական առաջավոր երկրի մակարդակին, ոտեղծելու սոցիալիստական արդյունաբերություն ու գյուղատնտեսություն, կառուցելու սոցիալիզմ։

Տնտեսական քաղաքական այս հիմքի վրա է, որ զարգացան և չտեսնված թափով առաջ ընթացան ազգային կուլտուրան և ազգային լեզուն՝ սոցիալիստական բովանդակությամբ։

Հայաստանում սովետական կարգեր հաստատելը, որի միջո-

ցով հայ ժողովուրդը բացեց յուր նոր կյանքի դուռը և բռնեց ազգային վերածննդի ուղին, հայ կուլտուրայի և մասնավորապես հայ լեզվի շտեմնված բարգավաճման ու վերելքի սկիզբն էր։ Նա հիմնովին փոխեց մեր լեզվի հասարակական կշիռը, արմատապես լուծեց ազգի և ազգային լեզվի փոխհարաբերությունը՝ դարձնելով մեր գրական լեզուն իրոք ազգային, այսինքն ամբողջ ազգի սեփականություն դեֆակտո և ոչ թե դեյուրե, ինչպես առաջ էր։ Սովետական իշխանությունը մեր գրական լեզուն հասցրեց ժողովրդին, տվեց նրա ձեռքը, դարձրեց նրա պայքարի ու շինարարության ամենօրյա զենքը. կուլտուր-լուսավորական ցանցով, մասսայական դպրոցներով, անգրագիտության վերացմամբ, մասսայական ագիտացիայով, մամուլի, գրականության, թատրոնի, ուղիղի միջոցով, արտադրության, գյուղատնտեսության, կուլտուրայի և կառավարման սովետական սխեմանով (նիստեր, ժողովներ, խորհրդակցություններ, կոնֆերանսներ, համագումարներ, սեսիաներ), գյուղի ու քաղաքի կապի մերձեցման միջոցով և այլ ուղիներով մեր ազգային-գրական լեզուն հասավ գործարան, հասավ գյուղ, դարձավ բանթղթակցի, գյուղթղթակցի, ցեխի վարպետի, կոլտնտեսական բրիգադավարի, տրակտորիստի լեզուն և դառնում է բոլոր կոլտնտեսականների, բոլոր բանվորների, քաղաքի ու գյուղի բոլոր աշխատավորների արտադրության ու կուլտուրայի, աստիճանաբար նաև կենցաղի ամենօրյա գործածության լեզուն, մեր կյանքի հուժկու լծակներից մեկը։

Լեզվի ժողովրդականացումը, — ահա այն ամենահիմնական նվաճումը, որին հասանք մենք սովետական պայմաններում։

Նրկորոգ հիմնական նվաճումը, որ ունեցավ մեր լեզուն, այն է, որ նա դարձավ Հայկական ՍՍՌ պետական լեզուն, Սովետական Միության կողմից ճանաչված և ընդունված հավասար լեզու միութենական մյուս ռեսպուբլիկաների լեզուների հետ մեկտեղ։ Հայ լեզուն դարձավ նաև ՍՍՌԽ Ժողկոմխորհի, Կենտգործկոմի, հետազոտման Գերագույն Սովետի և պաշտոնական օրգանների լեզուներից մեկը, որով Մոսկվայում տպագրում են բոլոր որոշումները, օրենքներն ու հրամանագրերը։ Նա դարձավ ՍՍՌԽ մեծ տեղություն օրգան «Известия»-ի էջերում տեղ գտնող լեզու. նա հընչեց Կրեմլում Հայկ. ՍՍՌ-ի պատգամավորության և արվեստի դեկադայի մասնակիցների ընդունելությունների ժամանակ։ Կրեմլում

մեր լեզվով ողջունի բացականչություններ ու կոչեր արտասանեցին մեծ առաջնորդն ու Սովետական Միության այլ ղեկավարները: Հայ լեզուն հպարտությամբ է շողշողում ՍՍՌՄ-ի գերբի վրա, թղթադրամների վրա, ՍՍՌՄ արտասահմանյան դեսպանությունների ցուցատախտակների վրա. հայ երաժշտության և արվեստի հետ հայ լեզուն ևս հնչեց Մոսկվայի Մեծ Թատրոնի բեմում պարտիայի ու կառավարության ղեկավարների ներկայությամբ:

Մեր լեզվի արժանապատվությունը հասավ այնպիսի բարձրության, որի մասին երազել անգամ չէին կարող ամենալավատես մարդիկ հին պայմաններում, և մենք՝ հայերս լցված ենք այդ արժանապատվության գիտակցությամբ ու հպարտությամբ: Ցարական հասարակարգում նվաստացված, արհամարհված և նույնիսկ հալածված հայոց լեզուն վերջապես գտավ իր արժանի տեղն ու դերը մեծ և վեհ ուսու լեզվի կողքին: Այս բոլորի հետևանքն այն եղավ, որ մեր լեզուն ունեցավ խոշոր տեղաշարժներ. նա նշանակալից չափով զարգացավ և բարձրացավ այդ բարդ ֆունկցիայի մակարդակին: Մեր լեզուն հարստացավ պետական-վարչական, իրավաբանական, դատավարական, օրենսդրական տերմիններով ու ոճերով: Կազմվեցին և կենսագործվեցին իրավաբանական, ուղղմական, աշխատանքային, երկաթուղային և այլ մասնագիտական բառարաններ ու տերմինարաններ, որոնք անշափ հարստացրին մեր լեզուն: Կարևոր է այստեղ նշել նաև այն, որ հայոց լեզուն անհրաժեշտաբար ենթարկվեց ՀՍՄԿ պետական վերահսկողության ու պետական մշակման՝ թոթափելով անհատական քմահաճույքների ու անհատական կամայականությունների այն լուծը, որ հատուկ էր նրան մինչև սովետական շրջանում:

Երրորդ հիմնական նվաճումը այն է, որ հայոց լեզուն դարձավ գիտության ու տեխնիկայի և բարձրագույն դպրոցի լեզու: Մեր Պետական Համալսարանը, բազմաթիվ ինստիտուտներն ու տեխնիկումները կրթել ու դաստիարակել են հազարավոր գյուղատնտեսներ, բժիշկներ, քիմիկոսներ, ճարտարապետներ, տեխնիկներ, բուժակներ հայերեն ուսուցմամբ, միայն և միայն շնորհիվ այն բանի, որ մենք այժմ ունենք բարձր մշակված գիտական լեզու: Մեր լեզուն դարձավ փիլիսոփայական մտքի, մարքսիզմ-լե-

նինիզմի ճոխ, ճշգրիտ արտահայտչական միջոցների պահանջը բավարարող բարձրորակ լեզու:

Զգալի առողջացում և վերելք ապրեց նաև մեր մամուլի ու հրապարակախոսության լեզուն՝ ազատվելով նախասովետական ճոռոմությունից, պաթետիզմից ու վերացականությունից:

Զափազանց նշանակալից տեղաշարժներ կատարվեցին մեր լեզվի բառապաշարի, ուղղագրության, ուղղախոսության, իմաստաբանության և նույնիսկ ձևաբանության, շարահյուսության ու ոճաբանության մեջ: Տերմինաբանական Կոմիտեի ընդունած և օրենքի ուժ ստացած մի շարք որոշումներով կարգավորվեց և միօրինակացվեց մեր լեզվի շինարարությունը, միասնական հունի մեջ դրվեց նրա հետագա զարգացումը: Հիշենք այդ որոշումներից մի քանիսը. «Գիտական ու գիտատեխնիկական տերմինների մշակման սկզբունքները և նորմաները հայերենում» (1933 և 1939 թվերին), «Ռուսերեն և օտար բառերի ու տերմինների տառադարձության նորմաները» (1933 թ.), «Նոր ուղղագրության դեկրետը» (1922 թվին) և «Ուղղագրության մասնակի բարեփոխությունը» (1940 թվին), «Հայերենի կետագրության նորմաները» (1943 թվին), երկտեսակ գրություն ունեցող մոտ 400 բառի ուղղագրության միասնականացումը» (1940 և 1944 թվերին), մոտ 250 դիվանագիտական տերմինի հաստատումը (1945 թվին) և այլն¹:

Պատմության մեջ երբեք, ոչ մի տեղ և ոչ մի լեզու այսքան կարճ ժամանակամիջոցում չի ունեցել այնպիսի առաջընթաց, այնքան արգասավոր զարգացում, որքան հայոց լեզուն այս 25 տարվա ընթացքում: Կարելի է ամենայն իրավամբ պնդել, որ մեր լեզուն աճել, բարձրացել է իր ո՛չ միայն հասարակական դերով ու գործունեությամբ, այլև՝ որակով:

Միայն գեղարվեստական գրականությունն էր, որ բավական ուշ ավարտեց յուր լեզվի քանակական կուտակումների պրոցեսը և ուշ հասավ լեզվի որակական նվաճումների՝ անհավասար մրցության մեջ լինելով լեզվական բարձր մշակույթ ունեցող նախասովետական գեղարվեստական գրականության հետ: Մեր սովետական գրականությունը իր պատանեկության ու երիտասարդության

¹ Դոցեն Խ. Ս. Ղազարյան—Ուղեցույց Տերմինաբանական Կոմիտեի որոշումների երևան, 1945 թվի:

հասակում, կատարելով հանդերձ իր մեծ, պատվական և շնորհակալ գործը, այնուամենայնիվ ուներ այդ հասակին հատուկ թիրություններ ևս, մասնավորապես՝ գեղարվեստական մշակման, երկի ձևի ու լեզվի մշակման մեջ: «Կարելի է տալ ընթերցողների մեջ մեծ ժողովրդականություն վայելող և նրանցից սիրված երկերի անուններ, ինչպես օրինակ Օստրովսկու «Ինչպես էր կոփվում պողպատը», որոնք գեղարվեստական և լեզվի պլաստիկության տեսակետից չեն կարող լիովին համապատասխանել մեր ժամանակակից ընթերցողի էսթետիկական աճած պահանջներին», —ասել է ակադեմիկոս-գրող Ալ. Տոլստոյը:¹ Հայկական սովետական գրականության մեջ ևս քիչ չեն ժողովրդականացած երկեր, որոնք իրենց գեղարվեստական, հատկապես լեզվական-ուճական մշակույթով քննություն բռնել չեն կարող:

Անշուշտ թերություններ ունեն մեր լեզվական մշակույթի մյուս բնագավառներն էլ՝ սկսած ուղղագրությունից ու ուղղախոսությունից և վերջացրած գիտական, հրապարակախոսական, մամուլի, վարչական-իրավաբանական և այլ բնագավառներով: Բայց կարևորն այն է, որ մեր լեզուն արդեն թևակոխել է իր վերելքի մի նոր փուլը, իր զարգացման նոր և առավել պատասխանատու շրջանը, որի շեմքին արժեր վեր հանել ու նշել այն տեղաշարժները, որ կատարվել են մեր լեզվի մեջ Մեծ Հոկտեմբերի վերածննդի շողերի տակ: Իսկ այդ տեղաշարժները, մեր լեզվի մեջ պատմա-անհրաժեշտորեն առաջ եկած տեղաշարժները մեծ են ու բազմազան: Անկարելի է մի դասախոսության ընթացքում հենց թեկուզ միայն թվարկել տեղի ունեցած փոփոխությունները՝ նույնիսկ ծայրահեղորեն սահմանափակելով օրինակները: Այդ իսկ պատճառով այսօրվա դասախոսության մեջ ես կշռափեմ միայն երեք հարց. ա) Մեծ լեզվի բառապաշարի մեջ կատարված տեղաշարժները, բ) «Սովետական Հայաստան» քերթի լեզուն և գ) Սովետահայ գրականության լեզվի բնութագրումը:

1. ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ՏԵՂԱՇԱՐՄԱՆԵՐԸ

Մեծ Հոկտեմբերի հետևանքով հեղափոխված մեր երկրի տրեստությունը, հասարակարգը, կուլտուրան, գաղափարախոսությունը, ժողովրդի կենցաղը, նիստուկացը, հոգեբանությունը չէին

¹ Ակադ. Ա. Ն. Տոլստոյ — Սովետական գրականության բառարանը, Երևան, 1943 թ., էջ 32:

կարող շանդրադառնալ լեզվի բառապաշարի վրա քանակապես, որակապես և ֆունկցիապես. պետականությունը, նոր հասարակարգը, կուլտուրան և կենցաղը այնպիսի ֆունկցիաներ դրին մեր լեզվի վրա, որպիսիք նա չէր կարող կատարել իր ճիճ բառապաշարով: Նա անհրաժեշտաբար վերանորոգեց, բարեփոխեց իր բառապաշարը զանազան միջոցներով ու ճանապարհներով, որոնք են.

ա) Առաջ եկան կամ գործածական դարձան նոր հասարակարգի, սովետական նոր կենցաղի ու կուլտուրայի բառեր, ինչպես օրինակ՝ շրջկենտրոն, միլիցիա, սովետ, ՄՏԿ, կոլտնտեսություն, սովխոզ, էլեկտրակայան, ռադիո, գործկոմ, օդանավ, բանթղթակից, խմբիկ, պիոներ, հարվածային, ստախանովական, շքանշանակիր, աշխօր և այլն:

բ) Ետին պլան քաշվեցին, մոռացվեցին, անգործածական կամ համարյա անգործածական դարձան հին հասարակարգի ու կենցաղի երևույթներն արտահայտող բազմաթիվ բառեր, օրինակ՝ թաղապետ, ոստիկանատուն, սկիհ, ուրար, քյոխվա, գզիր, կոռ, նահանգ, գավառ և այլն:

գ) Բառապաշարի հարստացման, գիտա-տեխնիկական տերմինների մշակման հետևանքով անհրաժեշտաբար հարույթուն առան դրաբար ու միջին հայերեն բազմաթիվ բառեր, օրինակ՝ պարետ, գոյ, արկ, հեծան, հաստոց, ի փառս, ընդհուպ, հանուն և այլն:

դ) Նույն նպատակով գրական լեզուն կատարեց ժողովրդական բառերի որոշ փոխառություն, դժբախտաբար շատ քիչ քանակով՝ և մեծ երկշտություն, օրինակ՝ դահուկ, շմուշկ, տերություն և այլն:

ե) Բառապաշարի հարստացման հիմնական աղբյուրն այնուամենայնիվ հանդիսացաւ լեզվի սեփական բառակազմությունը, որի միջոցով համարյա ամեն օր նորանոր բառեր են կերտվում և մտնում լեզվի գանձարանը, օրինակ՝ կերպար, տեղանք, մատուց, գործարկել, գերակատարել, բնագիծ, բացառել, նիստարարություն, համակենտրոնացում, ականանետ, ականորս, առաջակալ, դիտանք, զորաբան, թևանցել և այլն և այլն:

զ) Բառակազմության նոր տեխնիկա են հանդիսանում նորագույն հապավումները, որոնք մեզ անցել են ռուսական լեզվից և

բաժական բեղուն հող գտել մեզ մոտ, օրինակ՝ Համ.Կ(Բ)Պ, ՍՍՌՄ, ԲՈՒՀ, աշխօր և բազմաթիվ այլ հապավումներ, որոնք բաժանվում են երեք տեսակի, այն է՝ հնչյունային-տառային (ԲՈՒՀ, ԼԿՆՄ, ՍՍՌՄ և այլն), վանկային (շրջկոմ, ֆիլֆակ և այլն), խառն, այսինքն հնչյունա-վանկային կամ հնչյունա-վանկա-բառային (Համ. ԼԿՆՄ, աշխօր, Ժողկրթբաժին, գյուղատվտ և այլն): Պետք է նշել, որ որքան էլ կենսականորեն անհրաժեշտ ու օգտակար լինեն հապավումները, այնուամենայնիվ չի կարելի գերազնահատել դրանց առաջացումը, որովհետև դրանցով ստեղծվում են մասսաներին անհասկանալի բազմաթիվ բառեր, ինչպես օրինակ՝ ԳԿՀ, ՈՒԿԲ, ՃՏՍ, ԳԱԶ, ՊԱՊ, ՄԱՄ, ԻԼ, ԻՍ, ԱԻՍ և այլն:

է) Բառապատճենումները (կալկաներ) լեզվի բառապաշարի հարստացման կարևոր միջոց են եղել բոլոր ժամանակներում, և մեր նախորդները անցյալում պատճենել են հունական, լատինական և այլ լեզուների բառերը հաճախ տառացիորեն, օրինակ՝ առտասանել, բացասել, ապացույց, տրամադիր, Բերականոնություն և այլն: Այդ տեխնիկան կենդանի է նաև ներկայումս ու տալիս է խոշոր արտադրանք, ռուսերենի ընդօրինակումով, օրինակ՝ ընդհատակյա, հակագործել, հակագագ, զրահահար, ակաճանեստ և հազարավոր այլ բառեր:

ը) Նորագույն փոխառություններ.— Չկա աշխարհի երեսին և ոչ մի լեզու, որի բառապաշարը չունենա հարեան ու հեռավոր լեզուներից կատարած փոխառություններ: Եվրոպական բոլոր լեզուները անհամար փոխառություններ ունեն՝ իրարից և հունա-լատինական լեզուներից ընդունած: Ռուսական լեզվի մեջ ևս, հասկանալիորեն, շատ են օտարազգի փոխառությունները (այսպես օրինակ՝ 1866 թվի մի բառարանում 30.000 օտարազգի բառ է նշված ռուսաց լեզվի մեջ): Եվ ուրիշ կերպ չի էլ կարող լինել. եթե մի լեզու ցանկանում է առաջավոր կուլտուրայի մակարդակին հասնել, գիտություն և տեխնիկայի ճշգրիտ տեղմինաբանություն ունենալ, անխուսափելիորեն պիտի հարստանա փոխառություններով: Փոխառություններից խուսափող լեզվի գիտական տեղմինաբանությունը նշավակված կլինի կարինեստայնությունը: Չկա և չի եղել ոչ մի «մաքուր» լեզու, այդ թվում նաև հայերենը: Բաժական է նկատի ունենալ, որ օրինակ՝ ըստ պրոֆ. Աճառյանի «Արձատա-

կան բառարանի» տվյալների, գրաբարի 10772 արմատից 4916 արմատ փոխառյալ է, ըստ որում 1405-ը՝ պարսկերենից, 209-ը՝ ասորերենից, 775-ը՝ հունարենից, 800-ը՝ արաբերենից և այլն: Միծաղելի է այսօր հիշեցնել, որ օրինակ ոչխար, բակ, գավառ, ծանր, լեղի, ծագ, ազգ, ազատ, բժիշկ, կոշիկ, հազար, արկղ, գաղութ, զուգ, մաշկ, գազար, ամբիոն, գաղափար, պալատ, կոնք, կլիմա, ջուհակ, մկրատ, մեխակ և վերջապես Գուրգեն, Սուրեն, Երվանդ, Արշակ, Պողոս, Պետրոս, Հովհաննես և հարյուրավոր այլ անձնանուններ, որոնք նվիրագործված ու մաքուր հայերեն են երևում, հանդիսանում են փոխառություններ: Եթե անցյալում այսպես է եղել իրականությունը, և հայերը անհրաժեշտ են համարել փոխառությունները, ապա նոր ժամանակներում, երբ գիտությունը և տեխնիկան խորացել, ծավալվել ու հարստացել են՝ ստեղծելով տասնյակ հազարավոր նոր տերմիններ, ինչպես՝ պիտի կարողանար հայոց լեզուն ետ չմնալ առաջավոր լեզուներից, եթե չդիմեր փոխառությունների: Եվ իզուր է մեր արևմտահայ լեզուն խորշում փոխառություններից, հորինում «հայացի» անթիվ ու անհամար «եզրեր» (տերմիններ), թարգմանում գիտական և տեխնիկական բոլոր տերմինները: Ահա ձեզ մի քանի օրինակ այդ կաբինետային, «հայացի» տերմիններից կամ «եզրերից», որ բերում է իր գրքի մեջ Հակ. Տաշյանը.

Գործարանավոր տարրաբանություն — օրգանական քիմիա

Միածանաբանական — մոնոբրոմոցետիկ:

Իրկաբանական — դիպոլայտային:

Երկաբանական — ֆերրոցիանհիդրիկ:

Մեդիլպրոֆիլամիլավափուտ — մեդիլպրոֆիլամիլամին:

Ահա և տարրաբանական մի սիրունիկ տերմինաշար հայերեն կնդրուկ բառից կազմված.

Կնդրին — benzén

Կնդրալ — benzal

Կնդրին — benzine

Կնդրուլ — benzol

Կնդրուլին — benzoline

Կնդրոն — benzon

Կնդրվուտ — benzoyle
Կնդրուտեն — benzylen
Կնդրուտկեն — benzylidine
Կնդրենվուտ — benzényle
Կնդրատ — benzoate
Կնդրիդին — benzidine և այլն¹։

Լավ է, որ արեւելահայ լեզուն իր կազմավորման օրից ունեցել է Աբովյանի, Նազարյանի և Նալբանդյանի նման առաջնորդներ և ուսուցիչ լեզվի նման ուղեցույց, ապա թե ոչ նա էլ այժմ պիտի տառապեր կենդրուտենի, կենդրուլինի և երկաթախաժաշրածնականության այս անբուժելի մորմորով...

Պարզ է, որ արեւելահայ պրակտիկ ու ներգործուն լեզուն, որը արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, հասարակական կյանքի ամենօրյա կարիքներն է բավարարում, չի կարող նման պրոֆեսիոնորության հետեւել, և ի պատիվ նրա պետք է արձանագրենք, որ նա հենց սկզբից համեմատաբար զերծ է եղել այդ վնասակար նախապաշարմունքից։

Մեր լեզուն միշտ էլ ընդունակ է եղել նորագույն փոխառությունների՝ օրինակ վերցնելով ուսա առաջավոր լեզվից և մշակվելով նրա անմիջական ազդեցության տակ, հենց նրա՝ ռուսերենի միջոցով ընդունել է հազարավոր նորագույն փոխառություններ։ Ռուսաց լեզուն հանդիսացել և ավելի մեծ չափերով հանդիսանում է գիտատեխնիկական, գիտական, հասարակական անհրաժեշտ տերմիններ մատակարարող մի անսպառ աղբյուր մեր լեզվի համար։ Ինքը նախօրոք ընդունած լինելով և կամ հրնթացս ընդունելով անհրաժեշտ օտարազգի բառերը՝ նա արդեն մշակած ու ճշտած ձևերով ու իմաստներով այդպիսիք հաղորդում է Սովետական Միության այլ ժողովուրդների լեզուներին, որոնց թվում և հայերենին։ Դժվար է պատկերացնել հայոց գիտական լեզվի զարգացումը առանց ռուսերենի այս օգնության։

Խնդիրն այն է, որ այսպես կոչված միջազգային բառերը համարյա բոլոր լեզուներում տարբեր արտասանություն ունեն, ամեն տեղ նրանք հարմարվում են փոխառնող լեզվի հնչյունաբանության

¹ Բառախոսական դիալեկտություններ հայերեն գիտական լեզվի մասին. զրեց Հակոբոս Տաշյան. Վիեննա, 1926 թ., էջ 147 և 160։

ու ձևաբանությանը: Այսպես օրինակ՝ ինտերնացիոնալ բառը հնչում է տարբեր լեզուներում՝ ենտրերնաիոնալ, ինտերնատիոնալ, ինթրերնեյշընալ և այլն: Ո՞րը, ո՞ր ձևը պիտի վերցնեն հայ լեզուն նման դեպքերում. էլ չեմ խոսում այն մասին, որ հաճախ միևնույն տերմինը տարբեր իմաստներ է արտահայտում տարբեր լեզուներում: Ահա այս և նման բոլոր դեպքերում ռուսաց լեզուն է հանդիսացել մեր առաջնորդն ու ուղեցույցը, և կարող ենք ուրախությամբ արձանագրել, որ մեր լեզուն շատ է շահել դրանից: Նորագույն օտարազգի փոխառությունների մեծագույն մասը մենք ընդունել ենք ռուսերենի միջոցով, որոնք իրենց ձևով իսկ վկայում են այդ փաստը. օրինակ՝ կոնսուլտացիա, ավիացիա, բրիգադա, տոննա, ռևոլուցիա, պարտիա և այլն:

Հոկտեմբերյան մեծ ռևոլուցիայից հետո ռուսաց լեզվի ներգործությունը մեր լեզվի վրա առանձնապես ուժեղացավ. այդ մեծ իրադարձությունից հետո Սովետական Միության բոլոր ժողովուրդները սկսեցին ավելի խոշոր չափերով օգտվել մեծ, հուժկու, ճշմարտացի և ազատ ռուս լեզվից: Ռուս լեզվի ազդեցությունը 1917 թվից հետո ծավալվեց նաև արտասահմանում, նա դարձավ առաջավոր մարդկության փարոսի՝ Հոկտեմբերի փայլուն շողը ամբողջ աշխարհի համար, նրա սովետ, բոլշևիկ, կոլխոզ, ստախանովական և այլ բառերը հաստատուն կերպով մտան բոլոր առաջավոր լեզուների գանձարանը: Միանգամայն հասկանալի է, որ այդ պայմաններում ռուսաց լեզուն դարձավ նաև հայոց լեզվի մշակման, ամենօրյա ուղեցույցն ու ուսուցիչը: Հոկտեմբերից հետո նա տվեց հայ լեզվին նոր հասարակարգի, նոր կենցաղի, գիտության, տեխնիկայի, փրիսոփայության հազարավոր բառեր (սովետ, տրակտոր, կոմբայն, կոլխոզ, բրիգադա, ֆակուլտետ, դեկան, մանեյր, ակտիվիստ, ստախանովական և այլն, իսկ Հայրենական պատերազմի ժամանակ՝ օկուպանտ, ավտոմատ, տառաձ, լեյտենանտ, մայոր, կապիտան, էվակուացիա և այլն): Ռուսաց լեզուն բացի փոխառություններ տալուց հենց միայն Հայրենական պատերազմի ժամանակ պահանջ առաջացրեց կազմելու բազմաթիվ հայերեն բառեր, որոնց մի մասը, մոտ 60 բառ, հաստատվեց Տերմինաբանական Կոմիտեի միայն մեկ նիստում. դրանք «Սովետական Հայաստանի» ստեղծած և որդեգրած նոր բառերն են, որոնք հրապարակվեցին մեր մամուլում: Մինչև այժմ

թվարկած նորակազմ բառերից դուրս հիշատակենք գրանցից մի բանիսը. գետանց (переправа), դիպում (попадание), քեանցել, քիկնանցել, շրջանցել (обходить). կրականերք (очередь), վայրասլաց (пикирующий), տորպեդակիր (торпедоносец), փոխհաձգություն (перестрелка) և այլն:

Բ) Ազգային և «միջազգային» ձևերի մրցությունը և դրա առ-
դյունքները.— Գիտատեխնիկական տերմինների փոխառության հետհոկտեմբերյան ալիքը բնականաբար տատանեց մինչև այդ դոր-
ծածովոյ հայկական տերմիններից շատերի հենարանը, առաջ բե-
րեց հայկական ձևի և «միջազգային» ձևի որոշ մրցություն: Հայ-
կական տերմինները պիտի քննություն բռնեին եվրոպական և ռու-
սական լեզուների մեջ փորձված ու իրենց արդարացրած տերմին-
ների հետ: Չօխտելով ազգային ձևը, և ընդհակառակն՝ այլ հա-
վասար պայմաններում առաջնությունը ազգային ձևին տալով հանդերձ՝ մեր սովետական հասարակայնությունը չի կարող ոչ մի
րոպե հանդուրժել իմաստի, բովանդակության թեկուզ ամենափոքր
աղճատում կամ անճշտություն հանուն ազգային ձևի պահպան-
ման: Մեզ համար առաջնակարգը, կարևորագույնը բովանդակու-
թյունն է, իսկ ձևը՝ նրա դրսևորման միջոցը: Այդ իսկ պատճառով
մեր լեզվից ինքնաբերաբար դուրս մնացին այն հայերեն բառերը,
որոնք անցյալում գործածվում էին առ ի շփոյն լավագույնի. այս-
պես՝ ելուրապաշտ, իրապաշտ, մեծամասնական, նեմաբան, կա-
նառական, համայնավարական, ուսուցչապետ և մի շարք այլ բա-
ռեր փոխարինվեցին մատերիալիստ, բոլշևիկ, ակադեմիա, ակա-
դեմիկոս, կոմունիստ, պրոֆեսոր և այլ բառերով: Որքա՞ն ծիծա-
ղելի պիտի լիներ մեզ համար Կարլ Մարքսի «Մապիտալը» Դրա-
մագլուխ անվանելը կամ Լենինի «Մատերիալիզմ և իմպերիոկրի-
աիցիզմը» «Նյութապաշտություն և փորձաքննադատություն» հոր-
շորջելը:

Այս մրցության մեջ դրսևորվեց մի երկրորդ երևույթ ևս. մի
շարք հայկական տերմինների հետ և նրանց զուգահեռ սկսեցին
գործածվել նաև միջազգային տերմինները, և դեռ չի կարելի ա-
սել, թե նրանցից ո՞րն է գերակշռում և հաղթանակում, օրինակ՝
կենսաբանություն — բիոլոգիա, երկրաբանություն — գեոլոգիա,
գյուղատնտես — ագրոնոմ, հասարակական — սոցիալական, գա-
ղափարախոսություն — իդեոլոգիա, տեսություն — բեռիա և այլն:

7092
A 13524

Այս կապակցությամբ պետք է նկատի ունենալ նաև այն, որ երբեմն հայկական ձեռք վերածվում է միջազգային բառի մի հոմանիշի և ստանում իմաստի որոշ նեղացում (սպեցիալացում), օրինակ՝ բանասիրություն կարծես թե սկսում է նշանակել ոչ թե ֆիլոլոգիա, ա՛յլ միայն տեքստաբանական-լեզվաբանական ֆիլոլոգիա, էլեկտրաբաշխ նշանակում է միայն ЭЛЕКТРОВОЗ, իսկ նրա հին իմաստի համար գործածվում է միայն տրամվայ, լսարան նշանակում է միայն սենյակ-լսարան, իսկ ունկնդիրների իմաստով գործածվում է աուդիտորիա, դասընթաց նշանակում է միայն դասավանդող դիսցիպլին, ձեռնարկ, իսկ կուրս գործածվում է դասարան և այլ իմաստներով։ Այս երևույթի միանգամայն դրական արդյունքն այն է, որ հայոց լեզուն ավելի հարուստ է դառնում, քան նույնիսկ այդ միջազգային բառերի հեղինակ և փոխառու լեզուները։ Այսպես «ես գոհ եմ իմ դասընթացից» և «ես գոհ եմ իմ կուրսից» արտահայտությունները այլ լեզուները պետք է կազմեն միևնույն՝ կուրս բառով. նույնը և այլ դեպքերում։

Մեր լեզվի բառապաշարի ճշգրտման, հարստացման և բառափոխառությունը օրինականացնելու գործում ղգավի դեր խաղաց Տերմինաբանական Կոմիտեի 1940 թ. որոշմամբ սովետ, սեպիա, դեպուսատ և այլ բառերի ընդունումը, որպիսի ակտով վերջնականապես շախշախվեց մեր մտավորականության որոշ խմբի մեջ առկա լեզվական հիվանդությունը՝ մաքրամոլությունը։ Սակայն պետք է նշել նաև այն, որ այդ որոշումը կարծես թե տվեց մեր ինտելիգենցիայի մի ուրիշ խավի մեջ առկա այն մտայնությանը, թե հայերեն խոսելիս ու գրելիս անբնականաբար կերպով կարելի է գործածել ամեն պատահական օտարազգի բառ, որ ծանոթ է սրան կամ նրան։ Տերմինաբանական Կոմիտեի այդ որոշումից բնավ չէր բխում այդպիսի հետևություն։ Ընդհակառակն, լեզվի մաքրության պահանջը միշտ եղել է և այժմ էլ մնում է կարևոր. անշուշտ սխալվում են նրանք, ովքեր ծուլանալով հայերեն բառերը սովորելու կամ մտաբերելու մեջ և կամ արհամարհելով ազգային ձևը՝ գործածում են մուգեյ, տելեֆոն, կոնցերտ, տոստ, սոփյալեդիա, կաֆեդրա, խոնիկա և այլն, փոխանակ նրանց լիարժեք, հասկանալի ու ճիշտ հայկական ձևերի, այն է՝ քանգարան, հեռախոս, կեֆաց, համբզ, բոշակ, ամբիոն, լրատու և այլն։

ժ) Տերմինաբանական բառարանները և նրանց դերը.— Մեր

լեզվի բառապաշարի հարստացման, ճշտման, փոխառությունների ձևավորման գործում խոշոր դեր խաղացին մինչև այժմ հրատարակված մասնագիտական բառարանները, որոնց կազմությանը մասնակցել են մեր անվանի ու երիտասարդ լեզվաբանները և մասնավորապես Մանուկ Աբեղյանը, որի վաստակը շափազանց մեծ է մեր լեզվի բառաստեղծման մեջ:

Իրավաբանական, բժշկական, ռազմական, աշխատանքային, բուսաբանական, շինարարական և այլ մասնագիտական բառարանները տասնյակ հազարավոր նոր բառ ու տերմին են տվել հայոց լեզվին, ու թեև կան նրանց մեջ նաև անընդունելի բազմաթիվ բառեր, այնուամենայնիվ նրանց դերը չի նսեմանում դրանից: Անվիճելի է, որ մեր բառապաշարի տեղաշարժների մեջ շափազանց խոշոր նշանակություն ունեցան Մարքսի, Էնգելսի, Լենինի և Ստալինի երկերի հայերեն թարգմանությունները: (Անշուշտ այստեղ էլ կան թերություններ, օրինակ՝ «Կուսհրատի» մի շարք հրատարակությունները երբեմն մոտենում են տառացի թարգմանության և համարյա անհասկանալի են ռուսերեն չիմացողների համար):

ժա) Բալափոխառությունների նոր տեխնիկան.—1943 թվին հայոց լեզվի բառակազմության, և ոչ միայն բառակազմության մեջ, կատարվեց մի այնպիսի արտաքնապես աննշան տեղաշարժ, որը դժվար թե հնարավոր լինի գերազնահատել: Ես նկատի ունեմ Տիրմինաբանական Կոմիտեի որոշումը «Սովետական Հայաստանի» գործածած էվակուացնել, կոմբինացնել, մաքիլիզացնել, օկուպացնել, մոտորացնել, նորմալավորել և նորմալացնել բայերը հաստատելու և գործածության մեջ դնելու մասին: Խնդիրն այն է, որ այս 7 բառից 4-ը իրենց որակով միանգամայն տարբեր են մյուս երեքից: Մոտորացնելը, նորմալավորելը և նորմալացնելը սովետական հայկական բառակազմություններ են նորմալ և մոտոր փոխառյալ բառերից. այդպիսի կազմություններ մենք շատ ունենք, օրինակ՝ ակտիվ—ակտիվացնել, ակտիվանալ, պասիվ—պասիվանալ, տրակտոր—տրակտորավորել և այլն: Ինչ վերաբերում է առաջին չորս բառերին, այն է էվակուացնել, կոմբինացնել, մաքիլիզացնել և օկուպացնել, պետք է ասեմ, որ դրանցով մի նոր դուռ քայլեց մեր լեզվի բառակազմության և մասնավորապես բայափոխառության առաջ: Բանն այն է, որ հայոց լեզուն դարեր շա-

րունակ գուրկ է եղել օտարազգի բայեր փոխառնելու կարողությունից և անհրաժեշտ դեպքում դիմել է և մինչև 1943 թիվը դիմում էր միայն նկարագրական կամ հարադրական միջոցին. այսպես օրինակ՝ ասում էինք մոբիլիզացիայի ենթարկել, օկուպացիայի ենթարկել և այլն: Այսպիսի դեպքերում ո՛չ միայն մի բառի փոխարեն երկու բառ էինք գործածում, այլև՝ որոշ շափով փոխում էինք իմաստի ճշտությունը. չէ՛ որ իմաստով մի քիչ տարբեր են փոխանցել և փոխանցման ենթարկել, հարկադրել և ճարկադրման ենթարկել, ուրեմն և՛ մոբիլիզացնել ու մոբիլիզացման ենթարկել, օկուպացնել ու օկուպացման ենթարկել և այլն: Սակայն բացի իմաստի ճշգրտումից ու բառախնայողությունից, այս նոր բառակազմությունը ունի մի ուրիշ ավելի կարևոր նշանակություն ևս. նա հնարավոր է դարձնում փոխառնել օտարազգի բայեր այն դեպքերում, երբ նրանց արմատները հայերենում գործածական չեն կամ չեն էլ կարող լինել, որովհետև իբրև այդպիսիք նրանք գոյություն չունեն նաև ուրիշ լեզուներում. օրինակ՝ ոչ մի լեզու չունի օկուպ, էվակու, մոբիլիզ, կոմբին մասերը իբրև բառեր, սակայն գիտակցելով նրանց իմաստները մոբիլիզացիա, կոմբինացիա, օկուպացիա փոխառյալ բառերի մեջ՝ մենք սկսեցինք նրանցից կազմել անհրաժեշտ բայեր հայոց լեզվի բառակազմության մեթոդով, այն է՝

կոմբին-ացիա

կոմբին-ացված

կոմբին-ացնել

էվակու-ացիա

էվակու-ացված

էվակու-ացն-ել և այլն:

Թե ո՛ր աստիճանի կենսական է բայափոխառությունը, որին դարերով կարոտ է եղել հայոց լեզուն, երևում է նրանից, որ շատ կարճ ժամանակում այսպիսի փոխառությունների թիվը հարստացավ նորերով, օրինակ՝ կոորդինացնել, դիֆերենցիացնել և այլն:

Թվում է, թե ես կարողացա ամենահամառոտ կերպով թվարկել այն խոշոր տեղաշարժները, որ Հոկտեմբերից հետո կատարվեցին մեր լեզվի բառապաշարի մեջ:

Չանդրադառնալով լեզվի մյուս կողմերի մեջ ևս կատարված ոչ պակաս արժեքավոր տեղաշարժներին՝ անցնում եմ «Սովետական Հայաստան» թերթի լեզվի ակնարկին, որով բնութագրած կլինեմ սովետա-պարտիական հայ մամուլի լեզուն:

2. «ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ԹԵՐԹԻ ԼԵՂՈՒՆ

Խոսել «Սովետական Հայաստան» օրագրի լեզվի մասին նշանակում է խոսել սովետական շրջանի հայերենի և նրա նվաճումների մասին վերջին 25 տարվա ընթացքում, որովհետև չկա շատ թե քիչ նշանակալից դեպք մեր երկրի կյանքում, հանրակեցության, գյուղատնտեսության ու արդյունաբերության, գիտության ու տեխնիկայի, կուլտուրայի, պետական ու պարտիական կյանքի որևէ բնագավառ, որը արտացոլված չլինի թերթի էջերում, իսկ այդ ամենը պահանջում էր համապատասխան լեզվական մշակույթ, խոսքային միջոցներ, ոճային առանձնահատկություններ, բառական նրբություններ, որոնք հատուկ չէին նախասովետական հայ մամուլի բավական հարուստ ու մշակված, բայց միանգամայն այլ բնույթի լեզվին:

«Սովետական Հայաստանը» իր լեզվական ուղղությամբ ու մշակույթով անմիջական ժառանգորդն է նախասովետական հայ մամուլի և աշակերտել է ռուսական բոլշևիկյան լրագրությանը ու նախ և առաջ «Պրավդային»: Միշտ ուղեցույց ունենալով բնկեր Ստալինի այն ցուցումը, թե «մամուլի միջոցով պարտիան ամեն օր, ամեն ժամ խոսում է բանվոր դասակարգի հետ իր լեզվով, իրեն հարկավոր լեզվով»՝ մեր Ռեպուբլիկայի կենտրոնախորթ ձգտել է, որ յուր լեզուն լինի պարտիայի լեզուն, «Պրավդայի», այսինքն ճշմարտության լեզուն, ձևով ազգային, բովանդակությամբ սոցիալիստական այն լեզուն, որով կարելի է լուսաբանել պարտիայի ու սովետական կյանքը, շինարարությունն ու պայքարը, ճակատի ու թիկունքի իրադարձությունները և մոբիլիզացնել աշխատավորության նյութական ու հոգևոր բոլոր ուժերը երկրի առաջ ծառայած խնդիրները լուծելու նպատակով: Արդարացնելով այդ նպատակը՝ թերթը հասել է զգալի հաջողությունների՝ ապահովելով շարադրման պարզությունն ու հանրամատչելիություն-

նը և չիջեցնելով հաղորդած նյութերի բովանդակության լրջութիւնը:

Ամենայն համարձակութեամբ կարելի է ասել, որ թերթը արդարացրել է իր գործունեությունը մեկ ուրիշ կողմով ևս. նա մեծ զարկ է տվել մեր գրական լեզվի ժողովրդականացմանը՝ գրական հայերենը բանավորների, կուտնտեսային գյուղացիության, շրջանային պարտիական ու սովետական ակտիվի սեփականություն դարձնելուն, գյուղի ու քաղաքի աշխատավորների աշխատանքի ու կենցաղի առօրյա լեզուն դարձնելուն: Դրա հետ մեկտեղ, «Սովետական Հայաստան» թերթը գրական լեզվի ուսուցիչ, լեզվալիան բարձր կուլտուրայի, ճշմարտացի, կոնկրետ ու ճշգրիտ լեզվի օրինակ է հանդիսացել մեր շրջանային բազմաճյուղ մամուլի համար և այդ այն պատճառով, որ ամեն մի հաջող բառ, տերմին, արտահայտություն, որ ընդունել կամ ստեղծել է թերթը, անմիջապես որդեգրել են շրջանային թերթերը, դարձրել մասսաների սեփականություն, տարածել մեր երկրովը մեկ:

Ուրախալի է արձանագրել, որ Հայրենական պատերազմի տարիներին, երբ առանձնապես անհրաժեշտ էր առավել չափերով ապահովել լեզվի ճշտությունն ու պարզությունը, լեզվական միջոցների սրությունն ու դիպուկությունը, «Սովետական Հայաստան» թերթը ո՛չ միայն չիջեցրեց, այլև՝ ավելի բարձրացրեց յուր լեզվական կուլտուրայի մակարդակը՝ հասնելով այնպիսի բարձրության, որին երբեք չի հասել անցյալի ու ներկայի որևէ հայաթերթ:

Իհարկե, վաղաժամ է ասել, թե «Սովետական Հայաստան» օրաթերթը արդեն հասել է լեզվական կատարելության, թե նրա լեզուն միշտ անբասիր է ու ճիշտ, թե նա զերծ է լեզվական ու բառային անճշտություններից, անհարադատ ոճերից ու դարձվածքներից: Սակայն այս կարգի թերությունները, որոնք հետևանք են թերթի բնույթով պայմանավորվող շտապողականության, այսպես կոչվող թերթային տրադիցիայով, երբեմն էլ որոշ աշխատողների ճաշակով, բնավ էլ բնորոշ չեն «Սովետական Հայաստան» թերթի լեզվի համար ամբողջությամբ առած, և ամենայն հեշտությամբ կարող են հաղթահարվել առաջիկա տարիներում, եթե թերթի բարձրորակ հոգվածագիրները, թղթակիցներն ու ընթերցողները նրան լիակատար օժանդակություն ցույց տան լեզվական

շինարարության և լեզվական կուլտուրայի մակարդակը առավել բարձրացնելու գծով:

«Սովետական Հայաստանի» լեզվի ուսումնասիրությունը անհերքելիորեն ապացուցում է, որ արդեն հնացած պետք է համարել անցյալում լայն տարածում գտած և բազմիցս կրկնված այն պնդումները, թե «թերթը փշացնում է լեզուն», «վատ լեզուն թերթից են սովորում», «թերթի լեզուն աղավաղված լեզու է» և այլն: Եթե դեռ այսօր էլ գտնվում են մարդիկ, որոնք կրկնում են այդ պնդումները՝ նրանք շարաշար սխալվում են. նրանք չեն կարողանում, ինչպես ասվում է, ծառերի արանքից տեսնել անտառը: Պատահական, մանր թերությունները չպետք է խանգարեն սկզբունքային, էական այն խոշոր նվաճումները տեսնելուն, որ ունի «Սովետական Հայաստան» թերթը լեզվական մշակույթի ասպարեզում:

Նախ և առաջ կցանկանալի նշել այն, որ մեր Ռեսպուբլիկայի կենտրոնաթերթի լեզուն կուլտուրական, կիրթ, մշակված ու մրտածված լեզու է. նա հայելու պես արտացոլում է մեր երկրի կուլտուրայի ընդհանուր վերելքը և լեզվական բարձր մակարդակը. նա խուսափում է ավելորդ արանությունից, չունի ավելորդ նախադասություններ ու մտքեր, ճոռումբաբան արտահայտություններ: Զգացվում է, որ այստեղ ամեն ինչ կշռադատված է և ընտրված. զգացվում է մտածված լեզվական հետևողականություն: Կարծում եմ, ավելորդ չի լինի այս տեսակետից «Սովետական Հայաստան» թերթը համեմատել մեր լեզվի առաջին շինարար և առաջին լուրջ պարբերական «Հյուսիսսփայլի» հետ. այն ժամանակ՝ մեր լեզվի զարգացման վաղ շրջանում «Հյուսիսսփայլի» հեղինակները, հատկապես Նազարյանն ու Նալբանդյանը, տանում էին լեզվական որոշ ու հետևողական քաղաքականություն՝ «միշտ չափի ու կշռի տակ առաջ տանելով» լեզուն: «Չկա մեկ տող, չկա մեկ խոսք, որ «Հյուսիսսփայլի» գրիչը գրած լինեին առանց չափելու և կշռելու», — ասել է Նալբանդյանը:

«Հյուսիսսփայլից» հետո անշուշտ միայն «Սովետական Հայաստան» թերթն է, որ այսպես «չափի ու կշռի տակ» է դնում յուր լեզուն, այսինքն՝ կիրառում է լեզվական որոշակի քաղաքականություն, գիտակցաբար զբաղվում լեզվաշինարարությամբ:

«Սովետական Հայաստան» թերթի այս դրական աշխատանքը

առանձնապես ուժեղ դրսևորվեց Հայրենական պատերազմի տարիներին. այս ժամանակաշրջանում թերթի էջերում նկատվեց հատուկ ուշադրություն նույնիսկ այնպիսի «մանրուքների» նկատմամբ, ինչպիսին են Ն, Ը որոշիչ հոդերը, և, ու շաղկապները, ստորակետն ու բուլբը, շակերտները և նրանց գործածության ճշտումները:

Հակառակ գոյություն ունեցող վարժապետական տրադիցիայի, ըստ որի ձայնավորից առաջ «բարեհնչյունության նպատակով» պետք է գրել ո՛չ թե Ը, ա՛յլ Ն որոշիչ հոդը, «Մովետական Հայաստանը» ելնելով իմաստի, մտքի և արտասանական պահանջներից՝ այն բոլոր դեպքերում, երբ որոշիչ հոդ ունեցող բառը տրամաբանական շեշտ է կրում կամ իրենից հետո դադար (հորանջ) պահանջում, նախընտրությունը տալիս է Ը հոդին, անկախ հաջորդ բառի սկզբի ձայնավորից. օրինակ՝ «մեր զորքերը, անտեսելով դժվարությունները և անցնելով թշնամու բնագիծը՝ ականազերծ արին կամուրջը» և ոչ թե «մեր զորքերն, անտեսելով դժվարությունները և անցնելով թշնամու բնագիծն՝ ականազերծ արին կամուրջը»: Մինչդեռ առաջին դեպքում՝ Ը հոդով, իսպառ բացառվում է սխալ ընթերցումը, և ամենաթերագրագետ մարդն անգամ ճիշտ կկարդա՝ պահպանելով անհրաժեշտ դադարը (հորանջը) «զորքերը և «բնագիծը» բառերից հետո, եթե նույնիսկ ստորակետն ու բուլբն էլ չլինեն, երկրորդ դեպքում՝ Ն հոդով, մանավանդ եթե ստորակետն ու բուլբը անտեսվեն կամ չլինեն, նույնիսկ վարժ ընթերցողը կարող է կարգալ անճիշտ դադարներով և ստանալ այսպիսի սխալ հատածները. «մեր զորքերն անտեսելով» «թշնամու բնագիծն ականազերծ արին»: Այս մեկ օրինակն էլ պարզ ցույց է տալիս, թե որքան խոշոր նշանակություն ունի «Մովետական Հայաստան» թերթի որդեգրած այս ճիշտ դրույթը, մանավանդ եթե նկատի ունենանք, որ շատ շատերը թերթի հաղորդածը ոչ թե կարդում են, այլ լսում (ռադիոյով, ընթերցարարների միջոցով և այլն):

Ոչ պակաս արժեք ունի մի ուրիշ «մանրուք» ևս՝ հայոց լեզվի մեջ եղած «և» և «ա») նույնանիշ շաղկապների գործածության տարբերակումը: Ինչպես նկատվում է թերթի լեզվի ուսումնասիրությունից, խմբագրությունը միանգամայն ճիշտ կերպով և-ին տվել է անջատող շաղկապի, իսկ ու-ին՝ միացնող շաղկապի կիրառություն. օրինակ՝ «100 հրանոթ ու ականանետ և 500 հրացան», «նա

ցույց տվեց նամակներն ու հեռագրերը և ծրարն ու նկարը զըրպանը դրեց: Ակներև է, որ եթե այս օրինակների մեջ ուներ և ուլ փոխարինենք կամ և-երի և ու-երի տեղերը փոխենք, կստանանք կամ անորոշ, կամ միանգամայն սխալ միտք. օրինակ՝ «նացույց տվեց նամակները և հեռագրերն ու ծրարը և նկարը գրպանը դրեց»: Պետք է ափսոսալ միայն, որ խմբագրությունը ոչ միշտ է հետևողական և-ի և ու-ի կիրառության խնդրում:

«Սովետական Հայաստան» թերթը վերջին տարիներում ճիշտ լուծում տվեց նաև չափերտների գործածությանը գրքերի, պարբերականների և այլն անունների մեջ. առաջ ընդունված էր գրել «Պրավդա»-ն, «Պրավդա»-ի, «Պրավդա»-ից և այլն: Այժմ միանգամայն ճիշտ կերպով գրվում է «Պրավդան», «Պրավդայի», «Պրավդայից» և այլն, որի շնորհիվ չի տրոհվում ո՛չ միայն բառապատկերը, այլև՝ արտասանությունը:

Հընթացս իր աշխատանքների թերթը կարգավորել է նաև մի շարք բայերի խնդրառությունը. օրինակ, գրում է՝ «դիմավորել նոր տարին, զարնանացանը, ընտրությունները» և ոչ թե՝ նոր տարուն, զարնանացանին, ընտրություններին. «ձեռնարկել գրոհի, վերաշինությանը» և ոչ թե՝ գրոհը, վերաշինությունը. «գերազանցել շատերից» և ոչ թե՝ շատերին և այլն:

Նկատվում է, որ թերթը համարձակ կերպով և տեղին որդեգրել է գրաբար, ուսաներն և օտարազգի բառեր ու արտահայտություններ, ինչպես օրինակ՝ «ի փառս և ի բարօրություն», «եբրիցս նդովյալ», «հանուն», «ընդդեմ» և այլն, «տորպեդա» «տարան», «ռեզուլյար», «օկուպացիա», «ագրեսոր» և այլն: Սակայն խմբագրությունը պակաս համարձակություն է ցուցաբերել բուն ժողովրդական լեզվից օգտվելու գործում («տերություն», «քոթակ տալ», «ավարա»):

Պետք է նշել նաև, որ թերթը կատարել է արձակի ճկունությունը խախտող լռելյայն ընդունված այն կանոնը, ըստ որի հատկացուցիչը պետք է նախադաս դրվի հատկացյալից, և օգտվելով գեղարվեստական լեզվին, մանավանդ չափածոյին վերապահված արտոնությունից՝ հետդաս հատկացուցչի է դիմել այն դեպքերում, երբ այլապես նախադասությունը պիտի ճապաղեր և իմաստի շփոթություն առաջ գար. օրինակ, թերթը գրել է՝ «Ջանքերի միավորումը կհասցնի ամենաարագ ջախջախմանը հիտլերյան»

Գերմանիայի, որն ամենավտանգավոր թշնամին է ամբողջ մարդկությանը»։ Այլ դեպքում այս նախադասությունը պիտի ընդունեն հետևյալ տեսքը. «Ձանքերի միավորումը կհասցնի հիտլերյան Գերմանիայի ամենաարագ ջախջախմանը, որը (հիտլերյան Գերմանիան) ամբողջ մարդկության ամենավտանգավոր թշնամին է»։ Այս դեպքում, ինչպես ակներև է, «Հիտլերյան Գերմանիան» բառերը պետք է կրկնվեն փակագծի մեջ, և նախադասությունը ղգալի շափով ճապաղեն։

Անուրանալի է «Սովետական Հայաստան» թերթի խոշոր աշխատանքը մեր լեզվի բառապաշարի ճշգրտման, հարստացման և տիրմինաշինարարության ասպարեզում ևս։ Վերջին տարիների ընթացքում նա ստեղծել և գործածության մեջ է դրել հարյուրավոր նոր բառեր ու տերմիններ գիտության ու տեխնիկայի և հանրակեցության ամենատարբեր բնագավառներից։ Ահա դրանցից մի քանիսը. ականանետ, ականածիգ, առաջակալ, զետանց, դիպում, դիտանցք, կրակահերթ, լրատնկում, խողովակալում, փոշեմրիկ, թերմոդոնել, ղեսպանորդ, ականորդ, ցատկ և այլն։

Առանձնապես արժե նշել այն էական նորմոլոգիաներ, որ կարողացավ իրականացնել «Սովետական Հայաստան» թերթը բայերի փոխառության գծով։ Ինչպես հայտնի է, հայ լեզուն զուրկ էր օտարազգի բայեր փոխառնելու միջոցից, եթե համապատասխան բայի արմատը կամ հիմնական ձևը հայերենում նախօրոք չկար, և ստիպված էր դիմելու նկարագրական կամ շրջասական միջոցի, օրինակ՝ դիֆերենցիացիա կառարել կամ դիֆերենցիացիայի ենթարկել (дифференцировать), մոբիլիզացիա կառարել կամ միբիլիզացիայի ենթարկել (мобилизировать) և այլն։ Թերթը համարձակ փորձ կատարեց հրաժարվելու այդ շրջասական ձևերից և մեր լեզվին տվեց բայ փոխառնելու նոր միջոց։ Կարճ ժամանակի ընթացքում թերթն սկսեց գործածել օկուպացնել, մոբիլիզացնել, էվակուացնել, լիկվիդացնել¹ և այլն, որոնք արագ տարածվեցին ու մասսայականացան և նախադեպ դարձան նման նորանոր բայեր փոխառնելու համար (կոորդինացնել, կոմբինացնել, դիֆերենցիացնել, ղեմարկացնել և այլն)։ Որ բայեր փոխառնելու

¹ Իմ կարծիքով, այս լիկվիդացնել բայը ինքը պետք է չլիկվիդացվի, այսինքն վերացվի, որովհետև դրա ղեմաց ղեններ վերացնել և լուծարել միանգամայն հաջող բայերը։

միջոցի կարիքը վաղուց է զգացել մեր լեզուն, ապացուցվում է նրանով, որ այդպիսի փորձ կատարել է մեր առաջին լեզվաշինարարներից մեկը՝ Ստ. Նազարյանը. դեռևս 1856 թվին նա գործածել է «պոլարիզանում է» և «էլեկտրիզանում է» բայերը: Ինչպես ակնհայտ է, միջոցը նույնն է, այն տարբերությամբ միայն, որ մինչդեռ Նազարյանը գործածել է չեղոր սեռի բայեր, «Սովետական Հայաստանը», ըստ անհրաժեշտության, դիմել է ներգործական-պատճառական բայերի փոխառությանը: Ինքնին հասկանալի է, որ հարկ եղած դեպքում մենք ևս կարող ենք արդեն մեր ունեցած բայերից կազմել և՛ կրավորական, և՛ չեղոր սեռի բայեր, օրինակ՝ մոբիլիզացնել—մոբիլիզացվել—մոբիլիզանալ, էվակուացնել—էվակուացվել—էվակուանալ և այլն:

Դժվարը առաջին քայլն էր, իսկ այդ քայլը «Սովետական Հայաստանին» հաջողվել է. նրան հավանություն է տվել մեր հասարակայնությունը, նրա այդ քայլը օրինականացրել է Տերմինաբանական Կոմիտեն:

Չի կարելի անուշադրության մատնել և այն հանգամանքը, որ «Սովետական Հայաստան» օրաթերթի վերջին տարիների համարներից հակում են ցույց տալիս դեպի կենդանի ու պատկերավոր խոսքը և մանավանդ խոստում ու արտահայտիչ վերնագրերը, խորագրերն ու ճակատները: Ո՛վ կարող է մոռանալ այն անջնջելի տըպավորությունը, որ ունեցավ «Սովետական Հայաստանի» համարը «Չա՛րկ, Կովկաս» արտահայտիչ ու թևավոր ճակատով այն օրերին, երբ թշնամու հորդանքները մոտեցել էին Կովկասի մատուցներին ու անմիջականորեն սպառնում էին հայերի, վրացիների, ադրբեջանցիների պատմական օրրանին: Այո՛, անուրանալի է Անդրկովկասի երեք ժողովուրդների լեզուներով խոշորատառ տպված այդ ճակատ-խորագրի մարտական, պայթուցիկ ուժը ճակատի ու թիկունքի անդրկովկասցի մարտիկների ու աշխատավորների համար այն ահեղ օրերին: Ոչ պակաս հաջող էր այն ճակատ-խորագիրը, որով «Սովետական Հայաստանի» խմբագրությունը արտահայտեց հաջ ժողովրդի վերջին հորդորը և կարոտագին սպասումը յուր քաջարի զավակներին Բեռլինի փառապանծ գրավման ու պատերազմի ավարտման օրերին. «Հա՛յ մարտիկներ, վերջին զարկի փառֆով դարձե՛ք», — այսպես էր ձևավորված այդ ճակատը:

Սրանց կարելի է ավելացնել շատ ուրիշ վերնագրեր ու խորա-

գրեր, որոնք առաջին իսկ հայացքից քաշում են ընթերցողին և նրա ուշադրությունը կենտրոնացնում այս կամ այն նյութի վրա, օրինակ՝ «Ում շատ է տրված, նրանից շատ է պահանջվում», «Մորի՜կ, թե՛ մրիկ» և այլն:

Հանրահայտ ճշմարտություն է, որ պետական կարևոր վավերագրերի, կառավարական որոշումների և մանավանդ խոսքի մեծ վարպետ ընկեր Ստալինի ելույթների ու ճառերի հայերեն ամենաճիշտ, պարզ ու արտահայտիչ թարգմանությունները տալիս է «Սովետական Հայաստանը»: Սակայն հայտնի է, որ հաճախ ճիշտ ու պարզ թարգմանությունն էլ կարող է գոլորշիացնել բնագրի մեջ եղած հյուսիսային ու ոգին, եթե բնագրի այսպես կոչված անթարգմանելի արտահայտությունները թարգմանում է մասնատրական ճշտությամբ, տառացի, նյութապես՝ չգտնելով նրանց համարժեքները թարգմանության լեզվի մեջ: Այս կապակցությամբ հարկավոր է նշել, որ «Սովետական Հայաստան» թերթը չի գնացել թույլ դիմադրության ճանապարհով, այլ ստեղծագործական մեծ ջանք է թափել թարգմանական կարևոր նյութերի մեջ լեզվի կենդանությունն ու պատկերավորությունը ևս պահպանելու ուղղությամբ: Բավական է վերհիշել, թե ինչպիսի հաջողությամբ է թարգմանել թերթը ընկեր Ստալինի ելույթների մեջ եղած հետևյալ արտահայտությունները՝ «Не до жиру, быть бы живу», «Кому пироги да пышки, кому синяки да шишки», «Волка бьют не за то, что он сер, а за то, что он овцу с'ел», — արտահայտություններ, որոնց թարգմանական հնարավորությունը հակադարձ համեմատական է նրանց դիպուկության ու ներգործուն ուժին: Սակայն թերթը կարողացել է ոչ թե «մի կերպ», այլ շատ հաջող ելք գտնել՝ հետևյալ ձևով «Թարգմանելով» այդ արտահայտությունները. «Աչք չունի ուրիշի խաշին, միայն թե փրկի իր կաշին», «Ում՝ բլիթ ու կարկանդակ, ում՝ ծեծ ու ապտակ», «Գայլին սատկացնում են ո՛չ թե նրա համար, որ ունի գորշ ագի, ա՛յլ նրա համար, որ կերել է մարթ»:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, «Սովետական Հայաստան» թերթը լեզվի նկատմամբ ունեցած իր ուշադիր ու հոգատար վերաբերմունքի հետևանքով մեծ ներգրում է կատարել մեր լեզվաշինարարության մեջ՝ օգտագործելով բոլոր հնարավորություններն ու աղբյուրները. գրաբար տարրերով ու դարձվածքներով՝ վեհու-

թյուն ու հանդիսականություն, ժողովրդական բառ ու բանով՝ կենդանություն ու պատկերավորություն, փոխառյալ բառերով և սեփական բառակազմությամբ ճշգրտություն ու հարստություն է տվել նա մեր մայրենի լեզվին և դրանով հիրավի վաստակել է այն պատիվը, որ կոչվի հայոց լեզվի շինարար և հայոց լեզվի ուսուցիչ:

Սակայն «ում շատ է տրված, նրանից շատ է պահանջվում»: Ուստի ավելորդ չի լինի ցանկություն հայտնել, որ թերթը ապահովի լեզվական մշակույթի բարձր մակարդակը բոլոր համարների և բոլոր հոգավածների մեջ՝ հետևողականորեն պահպանելով իր ընդունած սկզբունքները և այսուհետև ևս առաջ տանի իր լեզվի՝ հայոց լեզվի զարգացումը:

Իվերջո, կարծում եմ, կարելի է հետևյալ ցանկությունները հայտնել թերթի լեզուն առաջիկայում առավել բարձրացնելու համար.

ա) որ թերթը հատուկ ուշադրություն դարձնի շարահյուսական կողմի վրա և խուսափի հայ լեզվի կանոններին ու հասկանալիության պահանջներին անհարիր դեպքերից նախադասության կառուցվածքի մեջ,

բ) որ լեզվի ճշտության, պարզության ու հանրամատչելիության հետ ապահովի բառերի ներդաշնակ ու բարեհնչյուն շարադասությունը նախադասությունների մեջ,

գ) որ թերթի ստեղծագործական կոլեկտիվը հետևողականորեն առաջ տանի լեզվի ժողովրդայնացման իր դիժը՝ ավելի համարձակորեն օգտվելով ժողովրդի բառուբանի կենդանի, -պատկերավոր արտահայտություններից, ձևավոր խոսքերից, սեղմ ու հատուկ դարձվածքներից, ինչպես և արտադրական ու կենցաղային տերմիններից, իհարկե, միշտ խմբագրելով, հարթելով ու զրակաճ տեսք տալով ժողովրդական փոխառություններին և խուսափելով տեղայնությունից,

դ) որ թերթը ավելի մեծ ուշադրություն դարձնի իր բառապաշարի հարստացմանը՝ լրիվ օգտագործելով մեր հարուստ հայոց լեզվի հոմանիշների ամբողջ ճոխությունը,

ե) որ նոր փոխառությունները կատարի չափավոր և պատճառաբանված կերպով,

զ) որ ճշտի օտարազգի հատուկ անունների տառադարձության խնդիրները:

Պետք է հավատացած լինել, որ ապահովելով իր լեզվի շարահյուսական-շարադասական, հնչական-գեղագիտական և ուղղագրական կողմերը ևս՝ «Սովետական Հայաստան» թերթը առաջիկա տարիներում մեր դարավոր հայ լեզուն կբարձրացնի զարգացման մի նոր աստիճանի:

3. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՎԻ ԽՆԴԻՐԸ

Մեր լեզվի ընդհանուր վերելքի ու ծաղկման ֆոնի վրա անշուշտ զգալի նվաճումների հասավ նաև գեղարվեստական գրականության լեզուն: Սովետական հայ գրականության լեզուն դարձավ առավել պարզ ու մատչելի, հատուկ և ներգործուն: Նախասովետական շրջանում հայ գրականության լեզվի մեջ իշխող միևնույն գամմաները (ողբ, թախիծ, կարոտ և այլն), լեզվական պասիվ ու ջերմոցային ոճերը տեղի տվին սովետական գրականության լեզվի առնական ու հաղթ մածո՝ գամմաների առաջ (պայքար, շինարարություն, հեռանկարի պարզություն, կենսականություն, հասարակական, կոլեկտիվիստական գաղափարներ, սեր և ատելություն), լեզվական ակտիվ ու բնական ոճերի առաջ. նախկին վերացականությունը, անառակայությունը, ճոռոմությունը ղիջեցին որոշակի գաղափարայնության, նպատակասլացության, առարկայնության առաջ: Այս կապակցությամբ չպետք է մոռանալ, որ նոր բովանդակության, նոր իդեոլոգիայի համար գեղարվեստական նոր ձևեր, ոճեր գտնելը, մշակելը և նույնիսկ փոխառնելն ու թարգմանելը մեծ դժվարություններ էին հարուցում սովետական, հաճախ երիտասարդ ու անփորձ, գրողների առաջ, որոնք այդ պատասխանատու գործը կատարում էին առանց նախօրինակի,³ առանց ուսուցչի՝ անհրաժեշտաբար օգտվելով, իհարկե, ռուսական սովետական գրականության վարպետների փորձից:

Գեղարվեստական լեզվի նոր ոճ, մանավանդ նորատիպ գրականության համար հարմար և նրանից բխող բարձրորակ նոր ոճ մշակելը չափազանց դժվար գործ էր, իսկ մեր սովետական գրողներն էլ սովորաբար ժամանակ, երբեմն ցանկություն և կարողություն չէին ունենում ստեղծագործական նման աշխատանքի հա-

մար: Նրանք իրավամբ մտահոգված էին առաջին հերթին իրենց ստեղծագործության բովանդակությամբ, գաղափարական հագեցվածությամբ և ամենօրյա անմիջական ներգործության հատկությամբ:

Քանակի և հրատապության հրամայական պահանջի պատճառով անխուսափելիորեն ետին պլանն էր մղվում երկի գեղարվեստական որակի, նրա ոճաբանական պատկերավորման պահանջը:

Վերականգնման շրջանում սովետական գրողը պետք է օրը օրին հասներ ավերված երկաթուղին վերականգնող գյուղացուն, ոգևորեի նրան, նշավակեր մեր երկրի ու մեր ժողովրդի այդ ծայր աստիճանի քայքայման հեղինակ ոճրագործներին՝ դաշնակներին ու նրանց ազգակործան «քաղաքականությունը», քարոզեր ինտերնացիոնալիզմը և մասսայականացներ կոմպարտիայի ու սովետական իշխանության գաղափարները, սոցիալիզմի գաղափարները:

Վերականգնման շրջանում նա պետք է օրը օրին հասներ գործարաններ և էլեկտրակայաններ կառուցող բանվորին, ծաղրեր գլուխ պահողներին ու չվողներին, օգներ աշխատավոր գյուղացուն նրա շինարարության ու պայքարի մեջ. գյուղի կոլեկտիվացման տարիներին նա պետք է արտացոլեր սրված դասակարգային պայքարը, մերկացներ կուլակի ու ենթակուլակի կեղտոտ, վնասակար հոգին ու գործելակերպը, մասսայականացներ կոլեկտիվիզմի գաղափարները:

Ստալինյան հնգամյակների տարիներում նա պետք է առավել սուր հնչեցներ իր քնարի մարտական լարերը դասակարգային թշնամու մնացորդների, գործակալների՝ նացիոնալիստական-տերրոցկիստական-բուխարինյան վիժվածքների դեմ, ճախարակեր նոր աշխարհ կառուցող, սոցիալիզմի շենքն ավարտող մարդու՝ սոցիալիզմի հպարտ քաղաքացու, մարտիկի և շինարարի հոգին: Այդ պետք է աներ և անում էր սովետական գրողը, այդ էր նրա կոշումը ամենից առաջ. քարի ու կրի, գութանի ու հրացանի թեմաներից նա անցավ գործարանի ու մեքենայի, տրակտորի ու տանկի մոտիվներին, հասավ տրակտորն ու մեքենան կառուցող բանվորի, կոլեկտիվ գյուղատնտեսության և արդյունաբերության հերոսների՝ հարվածայինների, ստախանովականների, սոցիալիզ-

մի առաջավոր մարտիկներին, մեր ղեկավարների ու առաջնորդների կերպարների կերտման խնդիրներին:

Այս և մի շարք այլ պատճառներ, որոնց ես անդրադարձել եմ «Մեր գրականության լեզվի խնդիրները»¹ թեմայով աշխատության մեջ, բացատրում են, թե ինչու՞ մեր գեղարվեստական գրականության իդեալային առողջ ու առաջատար, իր բովանդակային և ֆունկցիոնալ կողմերի մեջ խոշոր նվաճումներ ունեցող լեզուն այնուամենայնիվ մինչև վերջին տարիները դեռևս զգալի չափով ետ էր մնում ո՛չ միայն մեր կուլտուրայի և մասնավորապես մեր գրական ընդհանուր լեզվի խոշոր թռիչքից ու բարձր մակարդակից, այլև՝ իր իսկ գաղափարական ու ֆունկցիոնալ նվաճումներից: Մեր գրականության լեզուն երկար ժամանակ չէր հարող պարժենալ իր լեզվական-ոճային, գեղարվեստական մշակման կողմի շոշափելի առաջընթացով, և իրավացի էր «Սովետական գրականության» խմբագրությունը, որն իր խմբագրական հոդվածում գրում էր. «Այս տեսակետից մեր նվաճումները դեռևս անբավարար են» («Սովետական գրակ.» № 6—7, էջ III, 1943 թ.): Գրականության լեզվի հարցերի նկատմամբ վերջին տարիներում ցուցաբերված առանձնապես մեծ հետաքրքրությունը սովետական գեղարվեստական գրականության նոր վերելքի թեկզբանքն էր հանդիսանում այն միանգամայն պարզ ու հասկանալի պատճառով, որ լեզվի բարձր մշակույթի համար մղվող պայքարը բարձրորակ գրականության համար մղվող պայքարի մի մասն է:

Մենք կանգնած ենք սովետական գրականության լեզվի մի նոր փուլի առաջ. մեր սովետական գրականությունը և նրա լեզուն ավարտեցին իրենց երիտասարդության շրջանը և թևակոխում են իրենց այրական հասակը: Մեր գրականության և նրա լեզվի այրացումը զուգահեռապես սովետական ժողովրդի սրբազան պատերազմին ընդդեմ գերմանա-ֆաշիստական հրոսակախմբերի:

Պատերազմը սկիզբ դրեց մի նոր էտապի, նրա մի նոր ժամանակաշրջանի: Մենք ներկա ենք մի զարմանալի երևույթի: Թվում էր, թե պատերազմի դրդյունը պետք է խլացնի բանաստեղծի ձայնը, պետք է կոպտացնի-հասարակացնի գրականությունը, նրան տեղավորի խրամատի նեղ ճեղքի մեջ: Բայց պատերազ-

¹ Գրողների տանը 1943 թվի հուլիսի 12-ին կարդացված դասախոսությունը:

մող ժողովուրդը ավելի ու ավելի բարոյական ուժեր գտնելով իր մեջ արյունահեղ ու անողոք պայքարում, որ միայն հաղթանակ կա կամ մահ կա, ավելի ու ավելի համառ կերպով է մեծ խոսքեր պահանջում իր գրականությունից: Եվ սովետական ժողովրդական գրականությունը պատերազմի օրերին դառնում է ճշմարտապես ժողովրդական արվեստ, ժողովրդի հերոսական ոգու ձայնը: Նա գտնում է ճշմարտության խոսքեր, բարձրարվեստ ձևեր և այն աստվածային շափը, որ հատուկ է ժողովրդական արվեստին: Դա թեև լոկ սկիզբն է, բայց մեծի սկիզբ է»,¹— գրում էր Ա. Տոլստոյը:

Եվ սովետական անվանի գրողի այդ մարգարեական խոսքը կարճ ժամանակից հետո իր հաստատումը գտավ ո՛չ միայն ռուսական, այլև՝ մեր հայ գրականության մեջ: Հայրենական պատերազմի վերջին տարիներում իրար ետևից հրապարակվեցին սովետահայ հեղինակների այնպիսի երկեր, ինչպիսիք են Ստ. Զորյանի «Պապ թագավոր» պատմավեպը (1944 թ.), Ն. Զորյանի «Արա Գեղեցիկը» դիցաբանական ողբերգությունը (1944—1945 թ. թ.), Վ. Խեչումյանի՝ հայ միջնադարը պատկերող նովելների «Զվարթնոց» ժողովածուն (1945 թ.),² մեր շնորհալի բանաստեղծներ Սարմենի, Գ. Սարյանի, Ս. Տարոնցու, Հովհ. Շիրազի և ուրիշների լավագույն բալլադները, պոեմներն ու բանաստեղծությունները: Այս բոլոր գործերը իրենց որակով ու մշակույթով և մանավանդ լեզվական-արտահայտչական միջոցների մակարդակով ավելի բարձր են, քան սովետահայ գրականության նախորդ փուլերի երկերը և նույն հեղինակների նախապատերազմյան ստեղծագործությունները: Այստեղ անշուշտ դեր է խաղում ո՛չ միայն այն, որ առնականացել է մեր գրականությունը և աճել են մեր հեղինակները, ո՛չ միայն այն, որ Հայրենական պատերազմի տարիներին մեր գրողները լռելյայն մրցակցում էին, որ ուժերի առավել լարումով, ամենաբարձրորակ ու ներգործուն երկեր տալով կատարեն իրենց նվիրական պարտականությունը Հայրենիքի հանդեպ, այլև՝ այն, որ սովետահայ գրողներից ոմանք իրենց խոշոր կտավները կերտեցին պատմական թեմատիկայով, որը լայն հը-

¹ Ակադ. Ա. Ն. Տոլստոյ—Սովետական գրականության քառորդ դարը՝ Երևան, 1943 թ., էջ 31—32:

² 1943 թվին լույս էր տեսել Դ. Դեմիրճյանի «Վարդանանքը»:

նարավորություններ էր բացում պատմական ետահայացքով (ռետ-րոսպեկցիայով) օժանդակելու արդիականությունը: Եվ հենց դրա շնորհիվ է, որ մեր գեղարվեստական գրականությունը մի քայլ ևս առաջ գնաց, որակով մի աստիճան ևս բարձրացավ և, կարելի է ասել, բաց ճակատով կանգնեց նախասովետական հայ կլասիկ գրականության հանդեպ: «Բանն այն է,— ասաց Ն. Զարյանը ՍՍՌՄ Գրողների Միացյալ Վարչության 10-րդ պլենումում,— որ պատմական գործերից մի քանիսը ուակով բարձր են Հայրենա-կան պատերազմի արձակից»:¹

Քանի որ գրական երկի բարձր որակը անկասկածորեն պայ-մանավորված է լեզվական բարձր մշակույթով, ապա միանգա-մայն բնական է, որ վերը նշված երկերը իրենց լեզվական-ոճա-յին հատկանիշներով ևս արդարացնում են իրենց: Եվ իրոք. պատ-մողական պլաստիկ ու ճկուն լեզուն, բնության, իրադրության ու հոգեկան աշխարհի նկարագրության պատկերավոր, պարզ, բայց գունագեղ ոճը, բառապաշարի ու հոմանիշների հարստությունը, տրամախոսությունների չափավոր-պատմական երանգավորումը, ընդարձակ նախադասությունների ու դինամիկայով հարուստ պար-բերությունների հոյակապ կառուցվածքը, ժողովրդական բառու-բանի պատշաճ ու կիրթ համեմունքը մի առանձին հմայք են տա-լիս Ստեփան Զորյանի «Պապ թագավոր» վեպին: Ցավալի է, այ-նուամենայնիվ, որ գեղարվեստական խոսքի այնպիսի վարպետ, ինչպիսին է Ստ. Զորյանը, ոչ միշտ է հոգատար եղել իր վեպի լեզվի «մանրուքի» նկատմամբ և տպագրության է հանձնել էջեր, որոնք տեղ-տեղ կարոտ են քերականական շտկման:

Իր «Արա Գեղեցկի» համար Նաիրի Զարյանը գտել է միան-գամայն ներդաշնակ տաղաչափություն, ստեղծել դրամատիզմով հագեցած դրություններին և տրամախոսություններին ու մենախոսու-թյուններին միանգամայն համապատասխանող հարուստ, հուզա-կան ու լարված ոճ և սիրային զեղումների թրթռուն ու ջերմ խոսք. հեթանոս Հայաստանի բույրն ու թույլը նա արտացոլել է լեզվական վառ պատկերներով և վեհափառ գրաբարի բառադանձի ու ձևերի օգտագործմամբ: Արժեք սակայն մի քիչ ավելի փոքրաց-նել պատմական ոճավորման չափը:

¹ «Գրական թերթ», 1945 թ. № 18 (ընդգծումը իմն է:—Գ. Ս.):

Խաղաղ և անդորր պատմողական լեզվով, պատմական ոճավորման միանգամայն շափավոր դողայով, լեզվական նրբությունների զգուշավոր ու մտածված օգտագործմամբ հայ գրականության մեջ միանգամայն նոր երևույթ է Վիգեն Խեչումյանի «Զվարթնոցը» ինչպես իր թեմատիկայով ու մարդկանցով, այնպես էլ իր ոճով։ Քիչ հեղինակների է հաջողվում անմիջապես ստեղծել իրենց սեփական ոճը, և պետք է ասել, որ Խեչումյանին այդ հաջողվել է։ «Զվարթնոցի» միջնադարյան նովելները, որոնց նյութն է հոգևոր ու մարմնավորի, եկեղեցու և աշխարհի, ճգնավորականի ու աշխարհիկի բախումը՝ միշտ վերջինիս հաղթանակով, ներկայացված են լեզվական ֆակտուրայի այնպիսի գունագեղությամբ, որ առնչված է շնչող, տրոփող ու բաբախող կյանքից և սիրել է տալիս Հայաստանի հողը, ջուրը, ծաղիկը, բնությունը և առավել ևս մարդուն՝ իր հարուստ ու պարզ հոգով, կենսասեր ու շինարար ոգով։ Հովվերգական անմիջականություն ու պարզություն, — ահա ինչն է հատկանշական Խեչումյանի ոճի համար։ Պետք է լիահույս լինել, որ հեղինակը իր հաջորդ երկերով ո՛չ միայն չի հասնում իր ընթերցողներին, այլև՝ առավել կհղկի յուր լեզուն ու ոճը՝ զգուշանալով մանավանդ լեզվական նատուրալիզմից ու մթամածությունից, որպիսի վտանգ նրան կարող է սպառնալ։

Ես թվարկեցի վերջին տարիներում հայ գրականության մեջ իրենց լեզվական կուլտուրայի մակարդակով առավել աչքի ընկած երկերը։ Դրանք անառարկելիորեն վկայում են, որ սովետական հեղինակները արդեն սկսել են հատուկ ուշադրություն դարձնել իրենց ստեղծագործությունների լեզվի մշակման հարցերին, որմեր բազմադարյան հայ լեզուն շուտով կփայլի նաև ժամանակակից կյանքը և մեծ Հայրենական պատերազմը պատկերող խոշոր գեղարվեստական կտավների մեջ։ Դրա լավագույն առհավատչյան են վերոհիշյալ երկերը, դրա ակնբախ գրավականն է այն, որ սովետահայ բանաստեղծը այլևս չի կարողանում զսպել յուր սերը մեր մայրենի լեզվի հանդեպ և այդ սիրուց աշուղ դարձած՝ հայոց լեզվի գովքն է անում։ Թող ուրեմն մեզ ներվի հայոց լեզվի զարգացման քսանհինգ տարվա նվաճումների նկարագիրը ավարտել Ն. Զարյանի «Հայոց լեզվով»։

Արի, եղբայր, փառաբանե՛նք մեր քաղցրաբառ հայոց լեզուն,
Մեր սրտի ջուր, մեր ձեռքի թուր, մեր հոգու լար հայոց լեզուն:

Հոսել է նա մեր դարերից, մեր սարերից ու մեր սրտից,
Արաբսի պես միշտ կենդանի, միշտ անսպառ՝ հայոց լեզուն:

Նա առաջին կանչն է եղել դյուցազնական մեր նախահոր,
Օրորոցից մեզ փայփայել է մայրաբար հայոց լեզուն:

Քերթողահայր Խորենացուց մինչև Քուշակն ու ձեր ծառան
Տվել է մեզ երազ ու երգ և ճանապարհ հայոց լեզուն:

Կմոլորվեր մեր քարավանն ամպրոպաշունչ գիշերներին,
Կկորչեինք, եթե ճամփին չբոցկլտար հայոց լեզուն:

Քանի՜ ցեղեր ցամաքեցին, ինչպես հեղեղն ավազի մեջ,
Բայց կենինյան ծովին հասավ մեսրոպատառ հայոց լեզուն:

Նրան իր ձեռքն է վերցրել մեր պետությունն աշխարհաշեն,
Այդ վեհ ձեռքով է բարձրանում դեպի կատար՝ հայոց լեզուն:

Այսօր էլ նա բռնություն դեմ փայլատակում է բարկացալտ,
Հերոսական լեզուների հերոս եղբայր հայոց լեզուն:

Ուրեմն եկ փառաբանե՛նք, փայլեցընե՛նք թրի նման,
Քր զրնգա արևի տակ հավետ պայծառ հայոց լեզուն:

Շագրիք Ն. Մ. ՏՈՒՆԵՐՈՒ

ГУРГЕН СЕВАК

СОВЕТСКИЙ ЭТАП
РАЗВИТИЯ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА

(На армянском языке)

Изд. АН Арм. ССР. Ереван, Абэвян № 104. 1946 г.

Ստորագրված է տպագրության 29 հունիսի 1946 թ. ՎՖ 10666, պատվեր 531,
հրատ. 311, տիրած 4000, 2 1/2 տպ. մամուլ, մեկ մամուլում 38000 տպ. նիշ,

ՀՍՍՌ Գիտությանների Ակադեմիայի տպարան, Երևան, Արտվյան 104.

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0012746

ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԼՈՒՅՐ ՍԵՐԻԱՅԻՑ

ԼՈՒՅՐ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

Վ. Համբարձումյան.—Տիեզերքի կառուցվածքը
Ե. Յեռ-Մինասյան.—Ոսկեզարի հայ գրականությունը
Մ. Զալյախյան.—Կ. Ա. Տիմիրյազովը որպես դարձիկների մաքսիկ
Սալամե Արեօյան.—Ռուս գրողները Հայաստանի մասին
Գուրգեն Սեփակ.—Հայոց լեզվի զարգացման սովետական փուլը